

„Olen siis nüüd siin, kuhu olin mõnigi kord igatsend“: kirjanik Reed Morni kirjad Hispaaniast

EVE ANNUK

„Olen siis nüüd siin, kuhu olin mõnigi kord igatsend,“ kirjutas kirjanik Reed Morn (1898–1978), kodanikunimega Frieda Johanna Dreverk, Adele Liivakule 13. novembril 1933. aastal.¹ Ta oli Hispaanias Madridis olnud juba viis päeva ja tulvil uusi muljeid. Prantsusmaalt tulnuna võrdles ta Madridi Pariisiga ja leidis, et Madrid on „kummaline linn“ ja „tükike Idamaad“. Siiski oli ta väga rahul, et sai kogeda teistsugust kultuuri ja kliimat ning see uus reisikogemus pakkus talle palju avastamisrõõmu.

Kirjanikuna on Reed Morn tänapäeval suhteliselt tundmatu, kuigi ta looming on eesti kirjanduse kontekstis väljapaistev ja omanäoline. Seetõttu on oluline esitleda tema vähetuntud tekste, pöörates seekord tähelepanu tema epistolaarsele pärandile. Tema käsikirjad Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolises Arhiivis (edaspidi EKLA) võimaldavad sissevaadet nii tema loomingu tagamaadesse kui ka elukäiku.

Frieda Johanna Dreverk sündis 9. augustil 1898. aastal Tallinnas. Tema isa suri varakult ja ema kasvas tüdrukut üksi. Sellest hoolimata sai ta gümnaasiumihariduse ja astus 1919. aastal Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonda õppima kirjandusajalugu, filosoofiat ja romaani filoloogiat. Pärast ülikooli lõpetamist 1924. aastal töötas ta kaks aastat Paide ühisgümnaasiumis eesti keele ja kirjanduse õpetajana ning seejärel õpetas mõned aastad (kuni 1932) Tallinna gümnaasiumites ladina keelt. 1920. aastate keskel hakkas ta avaldama arvustusi ajalehtedes ning tegelema kirjandusliku loominguga.²

Esimese välisreisi tegi Frieda Dreverk 1932. aasta suvel Pariisi. Sama aasta sügisel sai ta Prantsuse Teadusliku Instituudi stipendiumi Pariisi, et töötada alates 1. novembrist 1932 kuni 1. märtsini 1933 Prantsusmaa Rahvusraamatukogus (*Bibliothèque Nationale*). Pariisis kuulas ta vabakuulajana ka ülikooliloenguid. Ent nagu Rutt Hinrikus on tõdenud, võimaldas Frieda Drevergi vähenõudlikkus venitada

Eve Annuk, PhD, vanemteadur, Eesti Kirjandusmuuseum, Vanemuise tn 42, 51003 Tartu, eve.annuk@kirmus.ee

¹ EKM EKLA, f 169, m 227: 4, Frieda Dreverk Adele Liivakule, 13.11.1933.

² R. Hinrikus. Reed Morni tee ja tõde. – Keel ja Kirjandus 1998, 8, lk 522–524.

stipendiumi pikema perioodi peale. Pealegi pikendas Prantsuse Teaduslik Instituut stipendiumi, nii et ta sai viibida Pariisis kuni 1933. aasta sügiseni.³ Sealt suundus ta Hispaaniasse Madridi, kuhu jäi kolmeks kuuks. Drevergil õnnestus Hispaanias ka ringi sõita, käies muu hulgas Toledos. Pärast Hispaaniast kodumaale naasmist elas ta Tallinnas vabakutselisena, tõlkides ja tehes kaastöid ajakirjandusele. 1937. aastal külastas ta Itaaliat.

1944. aasta sõjakeerises põgenes Frieda Dreverk Eestist, jõudes esmalt laevaga Gotenhafenisse (pl Gdynia), kus elas ajutiselt põgenikelaagris. Sealt püüdis ta rännata Sudeetide kaudu edasi tädi juurde Düsseldorf, kuid langes teel tšehhide kätte vangi. 1946. aasta märtsis jõudis ta pärast pikki vintsutusi lõpuks Düsseldorf, kus ta algul rakendati tööle tõlgina, seejärel leidis tööd ka raamatukogus. 1952. aasta juunis suundus ta Saksamaalt New Yorki, kus töötas masinakirjutajana. Sealt siirdus ta 1955. aastal Los Angelesse,⁴ kus elas surmani 17. oktoobril 1978. aastal. Tema käsikirjad toimetas EKLA-sse ajakirjanik, toimetaja ja kirjastaja Hellar Grabbi (1929–2018).⁵

Reed Morni loomingu erandlikkusele eesti kirjanduse kontekstis on tähelepanu juhtinud Rutt Hinrikus.⁶ Morni esikromaan „Andekas parasiit“ (1927) on lisaks omaaegsele kirjanduskriitikale pälvinud uurijate tähelepanu hiljemgi,⁷ kuid põhjalikult on tema loomingut ja elukäiku käsitlenud siiski ainult Hinrikus.⁸ Kuigi Morni teoseid on välja antud tänapäevalgi,⁹ vajaks ta loomingut siiski laiemat tutvustamist.

Morni esikromaan „Andekas parasiit“ võitis kirjastuse Loodus esimesel romaani-võistlusel II koha. Tolleaegse eesti proosa kontekstis oli tegemist üpris eripärase teosega. Peategelane – haritud ja erandlik naine – ei leia elus oma kohta ja läheb lõpuks vabaturma. Romaani iseloomustab psühholoogiline käsitlusviis ja omapärane keelekasutus. Kui Euroopa kirjanduse kontekstis oli selline peategelane 20. sajandi alguses üsnagi tüüpiline,¹⁰ võis see toonases eesti kirjanduses mõjuda üpris erandlikult.

Teost on omaaegses kriitikas seostatud ka emantsipatsiooniteemaga, viidates naissoost peategelase sobimatusle soorolliga. Näiteks kirjutas Albert Kivikas, et „see [Ellu Romeldi tegelaskuju] on õieti mingi naine mehe peaga või mehe pea naise keha-

³ Samas, lk 529–530.

⁴ Samas, lk 529–534; R. Hinrikus. Reed Morni tee ja tõde. – Keel ja Kirjandus 1998, 9, lk 622–626 (edaspidi: Reed Morni tee ja tõde (*järg*)).

⁵ R. Hinrikus. Reed Morni tee ja tõde (*järg*), lk 633.

⁶ R. Hinrikus. Reed Morni tee ja tõde, lk 524.

⁷ R. Marling. Meeleheide ja morbiidne vitaalsus Djuna Barnesi „Öömetsas“ ja Reed Morni „Andekas parasiidis“. – Keel ja Kirjandus 2023, 8–9, lk 917–932; T. Lepsoo. Mediated World and Attention Crisis: Unhappy Consciousness a Hundred Years Ago. – Interlitteraria 2020, 25/1, lk 110–123.

⁸ R. Hinrikus. Reed Morni tee ja tõde, lk 521–534; R. Hinrikus. Reed Morni tee ja tõde (*järg*), lk 622–634.

⁹ R. Morn. Andekas parasiit. Tallinn: Eesti Raamat, 2008; R. Morn. Andke keisrile mis keisri ja Jumalale mis Jumala. Toim. G. Grünberg. Tallinn: Eesti Raamat, 2009; R. Morn, Tee ja tõde. Tallinn: Eesti Raamat, 2002.

¹⁰ T. Lepsoo. Mediated World and Attention Crisis, lk 113.

*Frieda Dreverk 1936. aastal.
Foto: Karl Osol. EKLA, A-2: 216*

ga“¹¹ Toonases ajakirjanduses kõneldi, et Reed Morni esikteos andis „meie kirjandusele täiesti uue kirjandusliku naistüübi“; romaani autoris nähti aga eelkõige filosoofi, kes käsitleb kirjandustki filosoofi seisukohalt: „Ei isegi nagu naiseajule kuuluv, vaid targu meheaju sünnitus on tema looming.“¹²

Eraldi rõhutati naispeategelase intellektuaalsust – romaani peategelane Ellu on „mõtleva naine“ ehk siis tark, mõtleja ja filosoferiv naine, kelle traagika seisneb selles, et ta tahab enamat, kui talle suudab pakkuda igapäevane elu: „See teos annab tunnistust traagikast, mis omane meie ajal sellele naisele, kes ei flirdi, šmingi ja kura-meeri, kes elab rohkem oma peaajule kui tantsivatele jalgadele.“¹³

Reed Morni järgmine romaan „Kastreerit elu“ (1929) on psühholoogiline päevikuvormis teos, milles kujutatakse vanglakeskkonda. Pea-

tegelane on erandlik inimene, kes kannab vanglakaristust oma peremehe ründamise ja tapmise eest.

Ka „Kastreerit elu“ puhul tuuakse kriitikas esile autori intellektuaalset käsitlusviisi. Näiteks leidis Eduard Hubel (kirjanikunimega Mait Metsanurk), et teos on autobiograafiline ja Reed Morn „intellektuaalne kirjanikutüüp“:

Reed Morn on meie intelligentsemaid naisi. Tema väljendusviis on kuiv, abstraktne, täpne, teaduslik, lühidane, mõnikord liigagi „kastreerit“.¹⁴

Kriitik Marta Sillaots nimetab teost „psühholoogiliseks uurimuseks“, mille eesmärk on eritleda peategelase vaimset maailma: „Reed Morn on andnud mõjusa psühholoogilise uurimuse mõjust isendist.“¹⁵ Ta leiab:

Eesti kirjanduses igatahes pole varem nähtud nii peent ja üksikasjalist meele-
muljete kinnistust, nii täpset välisilma mõjude jälgimist.¹⁶

¹¹ A. Kivikas. Reed Morn: Andekas parasiit. – Vaba Maa, 11.11.1927, lk 6.

¹² Mai-Kai. Tänapäeva vaimunaisi. Reed Morn. – Vaba Maa, 25.08.1934, lk 9.

¹³ K. Ehrmann. Naise romaan naisest. – Üliõpilasleht, 3.12.1927, lk 193.

¹⁴ E. Hubel [= Mait Metsanurk]. Filosoofilisel vaatluskünkal. Reed Morni „Kastreerit elu“ puhul. – Päevaleht, 29.01.1930, lk 4.

¹⁵ M. Sillaots. Reed Morn: Kastreerit elu. – Looming 1930, 3, lk 360.

¹⁶ Samas, lk 361.

Reed Morni kolmas romaan „Ester Andersaare arengutee“ jäi käsikirja, tõenäoliselt valmis see 1934. aastal.¹⁷ Paguluses, 1956. aastal avaldas Reed Morn neljanda romaani „Tee ja tõde“,¹⁸ mis on samuti naispeategelase kujunemislugu, eneseleidmise lugu. Rutt Hinrikus on „Teed ja tõde“ pidanud autori kõige küpsemaks ja olulisemaks ilukirjanduslikuks teoseks.¹⁹

Lisaks romaanidele avaldas Reed Morn alates varasest loominguperioodist ka novelle. Võib-olla avaldus tema kirjanikunatuuri eripära kõige paremini just novellides, milles samuti leidub erandlikke naistegelasi ja ootamatuid süžeekäike. Näiteks novellis „Kalliskivid“ (1937) on peategelaseks elatanud naine, kes ei karda surma, seda „lõputut eimidagi“, sooritades novelli lõpus kaalutletud enesetapu. Reed Morni novellid jäid pikaks ajaks laialipaisatuna ajakirjandusse, tema novellikogu ilmus alles 2009. aastal.²⁰

Nagu juba eespool märgitud, tegeles Reed Morn ka tõlkimisega, avaldades oma tõlketeoseid Frieda Drevergi nime all.²¹ Samuti on ta avaldanud käsitluse „Jeanne d'Arc“ (1935)²² ning reisikirju ajakirjanduses.

Reed Morni loomingut võib vaadelda ka feministlikus võtmes, sest tema naistegelased vastustavad traditsioonilisi soorolle. Nad ei sobitu ümbritseva maailma sooliste ootustega – asjaolu, mida toodi esile juba tema esikromaani arvustustes. Ent selline hoiak iseloomustab autorit ennastki, kes väldib püüdlikut naiselikule rollile vastavat elu, jäädes sõltumatuks üksiklaseks.

Reed Morni romaanide ja novellide tegelasi iseloomustab ka keha ja vaimu vastandus: nad põlgavad kõike kehalist, nad on aoseksuaalsed või isegi mõnes mõttes sootud.

Samuti ei suhestu Reed Morni looming rahvuslike teemadega, rahvuslik identiteet pole tema jaoks määrav. Ta on euroopalik kirjanik, kes käsitleb üldinimlikke teemasid, keskendudes inimeseks olemise eksistentsiaalsetele külgedele. Seetõttu on tema loomingus olulisel kohal ka näiteks surm, mida inimeseks olemisest kirjutades ei saa kuidagi kõrvale jätta.

Tähelepanu on pälvinud Frieda Drevergi reisikirjad, mida ta avaldas oma kodanikunime all nii Hispaania, Prantsusmaa kui ka Saksamaa kohta.²³ Need on kirjutatud sõltumatu vaateleja positsioonilt, see tähendab, et autor ei tugine stereotüüpsetele

¹⁷ R. Hinrikus. Reed Morni tee ja tõde, lk 532.

¹⁸ R. Morn. Tee ja Tõde. Toronto: Orto, 1956.

¹⁹ R. Hinrikus. Reed Morni tee ja tõde (*järg*), lk 630.

²⁰ R. Morn. Andke keisrile mis keisri ja Jumalale mis Jumala. Koost. M. Liivamets. Tallinn: Eesti Raamat, 2009.

²¹ Nõia koobas. Pr. k. tlk F. Dreverk. Tallinn: Rahvaülikool, 1920; A. Daudet. Sappho. Pr. k. tlk. F. Dreverk. Tartu: Loodus, 1936.

²² F. Dreverk. Jeanne D' Arc: Prantsusmaa rahvuskangelane. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1935.

²³ Vt nt F. Dreverk. Düsseldorf aprillikuus. – Päevaleht, 17.05.1933, lk 5; R. Morn. Mälestusmaju külastades. – Päevaleht, 29.05.1933, lk 2; F. Dreverk. Muljeid musta legendi maalt. – Looming 1934, 4, lk 427–431.

ettekujutustele neist maadest, vaid vaatleb ümbritsevat värske pilguga. Näiteks on Mari Laan käsitlenud Frieda Drevergi Hispaania-teemalist artiklit „Muljeid Musta Legendi maalt“ (1934) kui esseed, mille keskmes on hispaanlaste (enese)kuvand, leides, et „Dreverk paistab silma süvenemise, aga ka sõltumatu vaate poolest“.²⁴ Laan toob esile, et erandlikult toetuvad Drevergi arutlused peamiselt hispaania autorite mõtetele, sh hispaania autori Julián Juderíase teosele „Must legend“ („La leyenda negra“, 1914), samas kui tänapäevalgi kiputakse Hispaania kujutamisel kasutama tihti peale stereotüüpe.²⁵

Nõukogude Eestis Reed Mornist kuigivõrd ei räägitud, kuigi nõukogudeaegses seitsmeköitelises kirjandusajaloos (1965–1991) on tema kohta olemas lühike ülevaade. Seal tuuakse esile Morni psühholoogilist käsitusviisi ja isikupärast sõnastusstiili ning rõhutatakse, et autor kujutab „erandlikke ja eraklikke karaktereid, kelle vastuolud iseenda ja sotsiaalse ümbrusega tekitavad pingelisi, groteskseks moonduvaid situatsioone“. Samuti tuuakse esile, et hilisemas loomingus on autori elutunnetus muutunud realistlikumaks.²⁶ Oskar Kruusi eesti naiskirjanikke käsitlevast raamatust „Naine hanesulega“ Morni käsitus puudub.²⁷ Nõukogude kriitikas on Reed Morni looming äratanud kõhkli ka maailmavaatelisest seisukohast. Kirjanduskriitik Heino Puhvel tunnistas küll autori kirjanduslikku andekust, kuid leiab, et Morni esikteos „Andekas parasiit“ ei ole kunstiliselt piisavalt kõrge tasemega. Tema hinnangul esindab teos kaheldava väärtusega eluhoiakut, sest peategelase enesetapul ei ole ühtegi konkreetset põhjust.²⁸ Mõistetavalt ei olnud enesetapp nõukogude kirjanduse kontekstis teema, mida esile tuua, see ei sobinud kokku selliste nõukogulike väärtustega nagu kollektivism ja positiivne ellusuhtumine. Reed Morni looming oli selles mõttes liiga dekadentlik.

Ent ka väliseesti kriitikud on tunnistanud Reed Morni kui kirjaniku kõrvalejätmist. Luuletaja ja kriitik Eduard Krants on leidnud Kanada eestlaste ajalehes Meie Elu pagulaskirjandust analüüsides:

Paistab, et pagulaskirjanduses puudub see, mida Henry James nimetab „suggestioni pisikuks“, s.t. nõeliterav mihus, võime läbistada asju ja olukordi nii peenelt kui võimalik. Seda võimet on suutnud demonstreerida mõnevõrra Ristikivi, Uibopuu ja võibolla ülekohtuselt kõrvale jäetud Reed Morn.²⁹

Rutt Hinrikus toobki esile, et kuigi Morni esikteos on „midagi üsna uut ja omapärast eesti romaani toonase arengu taustal“ ning et teose retseptatsioon oli silmapaistvalt

²⁴ M. Laan. Hispaania kuvand eesti reisikirjades. Teekond Tuglaseni ja Tuglasest tänapäeva. – Keel ja Kirjandus 2019, 8–9, lk 728.

²⁵ Samas, lk 728, 730.

²⁶ R. Põldmäe. Reed Morn. – Eesti kirjanduse ajalugu IV, 2. raamat. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Raamat, 1984, lk 305–306.

²⁷ O. Kruus. Naine hanesulega. Tallinn: Eesti Raamat, 1971.

²⁸ H. Puhvel. Vaateid romaanisajandile. – Sirp ja Vasar, 11.10.1985, lk 4.

²⁹ E. Krants. Väieldav kriitika ja pagulaskirjandus. – Meie Elu [Eestlaste ajaleht Kanadas] = Our Life: Estonian Weekly, 19.11.1959, lk 6.

hea, ei saa seda öelda Morni järgmise teose „Kastreerit elu“ (1929) kohta.³⁰ Tervikuna peab Hinrikus Morni teoste retseptsiooni „punktirseks ja lünklikuks“, tõdedes, et Morn on oma teed käinud üksinda.³¹

Frieda Drevergi kirjadest

Frieda Dreverk oli ka andekas kirjajutaja. Säilinud on kirju sõbratar Adele Liivakule, Dagmar Vendach-Siitamile, Ario Maristile jpt. Eriti mahukas on kirjavahetus kunsti- ja kirjanduskriitik Paul Reetsiga perioodist 1961–1978.

Frieda Drevergi kirjad, mida säilitatakse EKLA-s, võimaldavad sissevaadet nii tema loomingu tagamaadesse kui ka tema omapärasesse isiksusse. Inimesena ta oligi erandlik. Ta armastas omaette olemist, distantseerides end kõigest ja kõigist. Ta oli väga vähenõudlik elu materiaalse külje suhtes, suutes hakkama saada ja loominguga tegelda ka väga tagasihoidlikes tingimustes. Samuti ei armastanud ta suurt seltskonda.

Siiski on ta andnud 1930. aastatel ka mõne intervjuu, milles räägib oma tööks- pidamistest. Ajalehele Uus Eesti on ta põhjendanud näiteks oma suhtumist töösse: „Olen üldse igasuguse elukutselise asja vastu ega tee sellepärast midagi elukutseliselt. Töö pole elu sihiks, vaid vahendiks.“³² Kirjades erinevatele adressaatidele rõhutab ta korduvalt, et käib oma teed, et ta on juba selliseks loodud, et saab üksi hakkama ning et talle meeldib üksindus. Näiteks väidab ta Adele Liivakule 26. mail 1933 Pariisist saadetud kirjas:

On midagi, mis siin lõpmata hääd teeb, mis on lähe närvidele, südamele, otse tervendavalt mõjub: see absoluutne üksindus. Ei näe inimesi, ei kuule mingit närvendavat tühja-tähja, ei koputa kunagi keegi uksele.³³

Ta oli sedavõrd sõltumatu, et ei soovinud end siduda ka ühiskondlike organisatsioonidega, isegi mitte Kirjanike Liiduga, kuigi selline ettepanek talle tehti. Kirjas 23. märtsist 1934. aastal toonasele Kirjanike Liidu esimehele Eduard Hubelile³⁴ kirjutab ta:

Samutigi minu suurim tänu lahke ettepaneku eest EKL liikmeks astuda. Teeksin seda kindlasti, kui oleksin teissugune. Olen aga niivõrd erak ning oma enese teed kõndiv, üksindusest niivõrd hellitet, et organisatsiooni astumine oleks minule otse loomuvastane nähtus. Kuski pole ma liige, pääle Prantsuse Teadusliku Instituudi, kus mind üheaegselt valiti liikmeks ning stipendiaadiks. Ning sellestki on mul piinlik. Olen harjunud toimima sisemise vajaduse sunnil, hüljates kõik muud motiivid. Ei tunne mingit ühist kõigi nende inimestega, keda kuski organisatsioonis tuleks kohata ning kellega tutvuda (tean, see äratas taas Teie sarkasmi, ent see on ometigi tõik).³⁵

³⁰ R. Hinrikus. Reed Morni tee ja tõde, lk 524, 526, 528.

³¹ R. Hinrikus. Reed Morni tee ja tõde (*järg*), lk 633–634.

³² Hüvi. Naiskirjanik, kes kõneleb ladina keelt. – Uus Eesti, 20.01.1938, lk 6.

³³ EKM EKLA, f 169, m 227: 4, Frieda Dreverk Adele Liivakule, 26.05.1933.

³⁴ Eduard Hubel (1879–1957), kirjanikunimega Mait Metsanurk.

³⁵ EKM EKLA, f 182, m 1: 20, Frieda Dreverk Eduard Hubelile, 23.03.1934.

Ta ei tunne end ka eestlasena ja sellestki kirjutab ta korduvalt. Eestis olemine tekitab rahutust, vajadust sealt välja pääseda. Ta tajub end pigem kosmopoliidina, kellele Eesti jääb kitsaks:

Sa ei kujutle, kuldne Adele, kui palju, kui valusasti olen mõelnud just siin, Pariisis, Eestile. Ning mida rohkem mõtlen, seda enam veendun, et Eestis pole minul midagi päälle hakata. Eesti mind ei vaja, ning sooviksin, et mina ka mitte Eetit. Loodan vähemasti. Eriti sügavasti viis mu taas mõtteis Eestile Sinu kiri ning kõik see kaunidus, mida pakub elu Kivimäel. Päriskainelt aga mõtlin siis: ma läheksin, näiteks, Eestisse. Tuleksin Sinu juure elama, kui kaua ma niiviisi elan? Mis hakkab ma päälle? Et kiratseda ehk paari vähetasuva eratunni najal? See on mulle vastik, ma ei taha seda. Muud väljavaadet mul aga Eestis pole. Ning päälegi ei rahuldaks mind ka ükskõik missugune koht Eestis. Tean, varsti, vast kohe hakkab kippuma säält taas välja. Taas närvitsus, rahuldamatust. Ilma nendeta küll minutaoline olevus ei ela kuski. Närvitsev ning rahutu olen ka siin. Ometigi on siin see elu teine. Eestisse ma ei tule. Saagu mis saab.³⁶

Talle ei ole probleemiks vahetada maad, keelt ja ümbrust:

Mul on otse mingi pöörane tarve ikka vahetada maad, keelt, ümbrust. Hääd minna puht-prantsuse ümbrusest puht-saksa ümbrusse. Mulle ei tee ka enesele see rahvuse vahetus viga. Sama loomulikult kui Eestis olen eestlane - sama loomulikult olen Saksamaal sakslane, sest tädi vennatütrena võin ma ju ainult sakslane olla [---] Minule peaks olema võimalus alalõpmata kohta vahetada, sest nomaadielu on minule ainuke vastav elulaad. Ikka vaheldust, ikka uut. Armastan ju iga rahvast, armastan iga keelt. Ning selline tüüp võibki ju vaid olla kosmopoliit. Siiski mõtlen vahest: kõike seda, mida elus väga olen tahtnud, olen ma saand.³⁷

Kuna Eestis elamine Frieda Dreverki ei kõida, siis on ta isegi tunnistanud: „Igatahes: kui oleks kuidagi võimalik - ei tuleks ma Eestisse enam kunagi.“³⁸ Seda kirjutades ei osanud ta ilmselt ette näha, et see soov teostubki ja seda mitte kuigi kauges tulevikus.

Kirjad paljastavad ka tema loomingu tagamaid, tuues näiteks esile kannatuste rolli loomingu ajendina. Ta tunnistab, et just raskused on need, mis ajendavad teda kirjutama:

Tean aga ka seda, et raskused, kannatused on mulle elus nii paljud annud. Kõik mõtted, mis minus vähegi on väärt, on kannatuse saadus.³⁹

Oma isiksuse üle juureldes tunnistab ta omalaadset kahestumist:

On ju minus 2 isikut: inimene, FD. ning kirjanik RM. Kui FD. on tõesti füüsiliselt haige, voodis, hinge, südame valust, siis RM. rõõmustub sellest, sest ta saab siit taas midagi. Siis on mus kõige enam paberit väärivaid mõtteid.⁴⁰

³⁶ EKM EKLA, f 169, m 227: 4, Frieda Dreverk Adele Liivakule, 20.01.1933.

³⁷ EKM EKLA, f 169, m 227: 4, Frieda Dreverk Adele Liivakule, 19.03.1933.

³⁸ Samas.

³⁹ EKM EKLA, f 169, m 227: 4, Frieda Dreverk Adele Liivakule, 20.01.1933.

⁴⁰ Samas.

Ta on ka sõltumatu teiste arvamusest oma loomingu kohta. Nii kirjutab ta Eduard Hubelile, et teiste kiitus pole teda kunagi „õndsaks teinud“: „Ning oma väärtust tunnen eriti just siis, kui mind mõnitatakse ning maatasa tehakse.“⁴¹

Frieda Drevergi suhe emaga oli eriline ja nii mõjus ema surm 1932. aasta märtsis talle väga raskelt. Ta tunnistas kirjas Adele Liivakule, et igatsus ema järele piinab teda väga:

Oleks tujugi teine, kui ema oleks elus. Nii aga piinab mind igatsus ema järel siin vast rohkem kui Eestis. Üle ma sellest vist küll kunagi ei saa.⁴²

Emast kirjutab ta oma kirjades korduvalt, meenutab teda või räägib oma kurbusest ja kaotusvalust.

Mingis mõttes on Frieda Drevergi kirjad otsekui päeviku aseaine: ta kirjutab oma mõtetest ja tunnetest ning reflekteerib elu üle, teisalt aga kirjutab ka igapäevaelust. Samuti kajastavad kirjad tema reise Pariisi ja Madridi, mistõttu neid võib vaadelda isegi omamoodi reisikirjadena. Pariis linnana talle meeldis, seal tundis ta end hästi ja mõistagi oskas ta ka prantsuse keelt. Madrid oli Pariisist erinev oma idamaise hõnguga, mis oli Frieda Drevergile ühelt poolt huvitav, teiselt poolt tekitas aga teatavat võõristust. Madridi kirjeldab ta oma kirjades sedavõrd elavalt ja värvikalt, et Rutt Hinrikus on nimetanud tema Hispaania-kirju „tõelisteks epistolaarseteks pärliteks“.⁴³

Siinses publikatsioonis avaldatakse kaks Frieda Drevergi kirja, mõlemad saatis ta oma kooliõele ja sõbratarile Adele Liivakule 1933. aastal Madridist. Frieda ja Adele kirjavahetus algas 27. jaanuaril 1916, mil Frieda oli veel kooliõpilane. Järgmine kiri on dateeritud 14. novembriga 1919, mil Frieda õppis juba Tartu ülikoolis. Tartu talle eriti ei meeldinud, ta pidas sealset elu painavaks:

Jookse küll ühest Tartu nurgast teise, kuid lahti sa mustist mõtteist ei saa. Kui varjud hiilivad need sulle igal sammul. Kus on see unistet ning oodetud üliõpilaspõlv! Kuid väga võimalik, et kõik saavutatud oma väärtuse ning hiilguse kaotab. Mõtlen tuleva talve siia mitte enam tulla.⁴⁴

Kirjades Adele Liivakule räägib Frieda Dreverk oma igapäevaelust, valikutest ja võimalustest, aga ka reisidest. Kokku on säilinud sellest kirjavahetusest 17 kirja – 42 tihedalt täis kirjutatud lehekülge perioodist 27.01.1916 kuni 29.11.1933. Adele Liivaku vastuskirju säilinud ei ole. Kirjad on avaldatud autori kirjaviisi muutmata, vaikimisi on parandatud kirjavead ja interpunktsioon.

⁴¹ EKM EKLA, f 182, m 1: 20, Frieda Dreverk Eduard Hubelile, 23.03.1934.

⁴² EKM EKLA, f 169, m 227: 4, Frieda Dreverk Adele Liivakule, 20.11.1932.

⁴³ R. Hinrikus. Reed Morni tee ja tõde, lk 530.

⁴⁴ EKM EKLA, f 169, m 227: 4, Frieda Dreverk Adele Liivakule, 18.11.1919.

Madrid, 13. nov. 1933.⁴⁵

Armas Adele,

Sa pole mulle ammugi enam rida kirjutand.⁴⁶ Ei tea, kas mäletadki enam mind. Inimese mälu on ju lühikene asjule ning inimesile, mis eemal. Kirjutan siiski Sulle, sest äkki külastas mind siia, lõunamaisesse päälinna, igatsus Nõmme metsa ning vaikuse järgi. Ma ei tuleks enne aprilli kuud, ent siis tõesti, kui midagi muud vahepeäl ei juhtu.⁴⁷ Tunnen, et oleks aeg tulla. Eks näe, kui siis ikka tõesti veel jätkub elupäivi, küllap ehk siis taas leidub tee Eestist välja. Pole vaja kaugele ette muretseda. Oma passi pikendasin Pariisis ka vaid 6 kuule, sest kes teab, kas aastat elangi, ning see maksab kaunis palju. Passi järgi peaksin olema 24. apr. Eestis. Mul oleks säääl küllaldaselt rahu süvenemiseks ühesse tõhe, mis mul on kavatsusel. Ning väsind olen, kehaliselt. Vajan puhkust.

Prl. Metsvahile⁴⁸ kirjutin siit pikemalt kõigest sellest vaevast, mis nägin Hispaania viisumi saamisel.⁴⁹ Kui Sind huvitab, võid tema kirja lugeda. Täna peab see talle kätte minema. Olen siis nüüd siin, kuhu olin mõnigi kord igatsend. Pole just nagu sellega veel harjund, et olen Eestist ikka määratu kaugel. Kauge[ma]ks siit oleks Aafrikasse. Ent ei tea, maailm on kitsas ning vajab raha. Kas jõuan kunagi sinna. Ent ka siin see linn on tükike Idamaad. Kummaline linn. Mingi Euroopa, Ida ning mingi erilisel hispaanialiku elemendi segu. Suur ning tore. Vist liiga tore, sellest mulle see võõrasus. Tulen ju Prantsusmaa klassiliselt lihtsast suuruselt, Notre Dame'i hämarusest, ent siin kõik uus, hiilgav, särav ning hele. Linn on väga elav. Elavam tundub kui Pariis. Liikumist hirmus palju. Ning maju on tal määratult suuri, Ameerika pilvelõhkujaiga võiksid võistelda. Kõik ilustiste kastes,⁵⁰ heledad, toredad. Kui lihtne ning hämar on Pariis selle kõrval. Olen liiga tugevasti kasvand prantsuse vaimu ning kunsti külge, sellest mul nüüd harjumine praegusega pisut raske. Eile käisin kuulsas Prado muuseumis⁵¹. On maailmakuulsusega. On tõesti rikkalik ning huvitav. Neljapäeviti ning

⁴⁵ Frieda Dreverk saabus Madridi 8. novembri hommikul 1933. aastal ning jäi sinna kolmeks kuuks (R. Hinrikus. Reed Morni tee ja tõde, lk 530). Dagmar Vendach-Siitamile on ta oma reisimuljetest kirjutanud varem, 9. novembril 1933. aastal saadetud kirjas (EKM EKLA, f 169, m 227: 1).

⁴⁶ Frieda Drevergi viimane Pariisist saadetud kiri Adele Liivakule on kirjutatud 26. mail 1933 Pariisis.

⁴⁷ Frieda Dreverk saabus Eestisse siiski varem, kirjas Dagmar Vendach-Siitamile 7.02.1934 on ta kirjutanud oma reisiplaanidest, kavatsedes hakata Madridist sõitma 10. veebruari hommikul. Järgmine kiri Dagmar Vendach-Siitamile 27. veebruarist 1934 on kirjutatud juba Tallinnas Nõmmel.

⁴⁸ Helmi Metsvahi-Ole (1901–1993) oli inglise keele õpetaja Tallinna Tütarlaste Kommerts-gümnaasiumis ja Kaubanduskoolis ning inspektriss, hiljem töötas keeleõpetajana mitmes Tallinna koolis. Ta käis 1933. aastal õppereisil Itaalias, 1935. aastal õppereisil Inglismaal ja 1937. aastal õppereisil Prantsusmaal. Hiljem käis ta veel õppereisil Saksamaal (1938) ja Rootsis (1939). Helmi Metsvahi-Olega tutvus Frieda Dreverk juba koolipäevil.

⁴⁹ Seda kirja ei ole teadaolevalt säilinud.

⁵⁰ Kõik ilustistega kaetud.

⁵¹ El Prado muuseum Madridis, hisp *Museo Nacional del Prado*, asutatud 1819, Hispaania rahvuslik kunstimuuseum, kus asub maailma suurimaid kunstikogusid. Asub Madridi kesklinnas.

pühapäiviti sissepääs vaba. Hakkan käima sääi tihemini. Siis on siin üks suurepärane park, El Retiro⁵². Praegu sügiseses värvirohkuses. Suur bassein, valgest marmorist tore kolonnaad Alfonso XII⁵³ monumendiga. Sääi olen paar korda käind.

Ning paeluvam on mulle see, et siin pole enam bulvareil kastaneid, nagu enamasti Pariisis. Kõik on siin lõunamaised puud, milledest nime järgi tunnen vaid palme ning seedreid. Kahju, et teistega nimelist tutvust teha ei saa. Ent palme on igasuguseid ning kõikjal. Siin juba sõna otseses mõttes jalutlen palmidega palistet alleedel. Ning veetakse siin kõik eeslitega ning hobueeslitega. Neid viimaseid näen mina siin esmakordselt. Hobuse suurused, ent kõrvadest ning sabast paistab eesel. Ning seda kisa tänavail siin! See on ehtsalt idamaine. Ning inimesed hoopis erinevad mulle seni nähtuist. Peab ütlema, et hispaanlased on haruldaset ilus rahvas. Paistab kohe, et põlvnevad roomlasist. Väga tugevad, õigejooned ning täidlased näod, kus vaatab kaks suurt, haruldaset musta ning sageli nii melankoolset silma. Seda melankoolsusust hakkan ma neis aga nüüd ikka vähem nägema. Esimene mulje Irunis⁵⁴, piiril, oli aga selline. Mõtiskelen siin vahest, et kust tuleb see, et lõunarahvad nii ilusad on, ning loodus hellitab ka neid hoopis rohkem. Põhja rahvad on ikka looduse võõraslapsed. Ent ometigi ilmneb mulle see põhjamaalaste õrnus, mis nende vähem korrapärases joonis väljendub, ning ka ilme suurem varjundlikkus. Siin jääb kõik nagu pisut kõvaks, paindumatuks. Ent väga ilusad on nad siiski. Tunduvad mulle ikka veel nagu kuski maalil. Ning riietuselt huvitavad, omapärased. Naised ei kanna kübaraid, neil on mustad loorid üle juuste ning näo. Eila, pühapäeval, nägin palju selle loori poole kehani ulatuvat. See on vist hispaanitaride n.n. mantilla⁵⁵. Ning siis kantakse, eriti lihtsamailt ja vanemailt naistelt, musti pitsrätte. Meestel on väga huvitavad tumesinised iselaadi laiad baretid, mis ripuvad üle ühe kõrva, teise vabaks jättes. Ning ümber on neil capa'd⁵⁶, lai peleriiniga mantel (keep), kus veel mingi enamasti sametist tükk läheb ümber kaela ning ripneb selja taha. Väga maalilised ning huvitavad näevad välja.

Ning kõik elu erineb muude maade omast. Olles siin teist päeva kirjutin hulga kirju ning läksin siis tänavale postkasti otsima (eelmine päev juhuslikult sain ühest kohast marki osta). Postkontorit ma siin veel näind pole. Usun, et neid siin vist polegi. On küll. Käin hulga aega, silmitsedes hoolega tänavapooli: kuski ei näe postkasti. Sääi kõnetab mind üks hispaanlane, juba vanemas eas härra, capa's ning kaabuga. Ei räägi ta'ga alul. Siis pean ootama, laskma autot mööduda ning ta küsib taas, kas ma olen prantslane või sakslane (üldse olen ma siin äkki läind prantslaseks. Palju kordi juba seda kuulnud). Ütlen, et eestlane. Ütles teadvat, kus see maa asuvat. Läk-sime koos. Ta kutsus mind teed jooma ühte kohvikusse, siis kinno, mina aga, ei tea

⁵² El Retiro park (hisp Parque del Buen Retiro) on Madridi suurimaid linnaparkke, asub Prado muuseumi lähedal.

⁵³ Alfonso XII oli Hispaania kuningas aastatel 1874–1885.

⁵⁴ Irun – linn Hispaanias Baski autonoomses piirkonnas, Hispaania ja Prantsusmaa piiril.

⁵⁵ Mantilla (hisp) – mantilja, pead ja õlgu kattev peasall.

⁵⁶ Capa (hisp) – käisteta mantel, keep.

miks, muidugi ei taha siis minna. Tegin talle komplimente Hispaania ning rahva üle. Ta kummardas kogu aeg nii meelitatult, kõndis nii uhke sammuga ning ütles ka, et nemad on „derechos latinos“ (otsesed ladinlased)⁵⁷. Siis kutsus mind õhtuks enesega välja. – Kuhu, küsisin. – Kuhu tahate, vastas. Ent mina vastu: no comprendo⁵⁸. Kuna ma keelt veel vähe oskan, on hää sellega vabandada. Kasu oli tast aga niipalju, et küsisin, kuhu kirjad siin pandaks. Näitas siis, et tubakakauplusse vaja sisse astuda ning sääl on kirjakast. Kust üks võõras siis seda teada võiks?

Täna käisin palju. Esmalt käisin panin kahesse lehte kuulutused tundide asjus,⁵⁹ ühes kuulutuste kontoris. Kaunis palju tuli maksma. Eks näe, kas tagajärge on. Homme lähen taas vaatama, kas on vastuseid. Siis läksin Toledo' tän.⁶⁰ mööda linnast välja, kus eemalt meelitud⁶¹ mind kalmistute küpressid. Need olid elupuud küpressikuju- lised. Hauad vaid valge marmor, mullaküngast polegi. Puhas ning väga korralik. Vist üks jõukamate kalmistu. Vaikne rahu küpresside ning valge marmori ümbruses. Tagasi tulles kaldusin teelt kõrvale ning kasuks: sattusin Atocha tän.⁶², kus on järgi veel uks majast (või ka terve maja), kus on trükit „Don Quijote“ I trükk ning kuhu 1905. a. pandi mälestustahvel sellest).⁶³

Üks asi torkab siin silma: kerjajate haruldane rohkus. Ning pimedaid kui palju! Kirikusse on halb otse siseneda, sest kerjused nagu spaleerid kahel pool esisel. Ning paiguti otse kätega kinni. Ning milliseid stseene olen siin näind! See annab juba aimu täielikust Idamaast, ning see kerjuste rohkus ongi, mis mind Aafrikas ning mujal selliseil mail heidutab. Siin on nad siiski veel võrdlemisi tagasihoidlikud.

Mul on väga ilus väike tuba, palkoniga vastu päeva. Kütet aga pole. Eila näitas mulle señora doña⁶⁴ Ildefonsa Olaizola Aldebaldi (eks ole uhke nimi?), et ta soendab tuba mingi hõõguvate sütega tuhas, mis eila oli ta tillukese söögitoa laua all. Ütles, et varsti tuleb külm, siis soendab ka minu tuba sellega. See annab aga vingu ning ütlin, et mul on nõrk pää, hakkab kohe valutama. Kõige toredam, mis ka mulle endale kõrvalt vaadates lõbu teeb, on see, et räägin siin ju vahvasti hispaania k. Siin muud ju keegi ei mõista. Eks ta ole hää harjutus. Eestisse tulles võin ka hisp. k. tunde anda. Neid vahest ju soovitakse ka. Elu odavusest ma Pariisiga võrreldes veel aru pole saand, kuigi alati pesetad⁶⁵ arvan ümber frankidesse, et aimu saada hinnast. Ei tea, kuidas veel siin küll läheb. Igatahes detsembri 12–13ni pean ikkagi

⁵⁷ *Derechos latinos* (hisp) – puhastverd romaani rahvas.

⁵⁸ *No comprendo* (hisp) – ma ei saa aru.

⁵⁹ Frieda Drevergil oli plaan anda keeletunde, kuid leidis ainult üks huviline. Kirjas Helmi Metsvahile 31.07.1933 Pariisist (EKM EKLA, f 169, m 227: 5) kirjutab ta, et hakkab andma vene keele tunde ühele hispaanlasele. Kirjas Dagmar Vendach-Siitamile 30.01.1934 (EKM EKLA, f 169, m 227: 1) kirjeldab ta luhtunud katset tunde anda, kuna ei leidunud soovijaid.

⁶⁰ Tänavat.

⁶¹ Meelitasid.

⁶² Tänavale.

⁶³ Maja, kus trükiti Cervantese „Don Quijote“ I trükk 16. jaanuaril 1605, trükikoja omanik oli Juan de la Cuesta ja see asub 87 Calle Antocha tänaval Madridis. Praegu asub seal muuseum.

⁶⁴ *Señora doña* (hisp) – proua.

⁶⁵ Peseeta – endine Hispaania suurem rahaühik.

siin olema. Siis tuleb hispaanlane Pariisist ise siia. Ta oli kaljukindel, et mulle midagi leiab. Eks näe. Prl Vendach⁶⁶ võttis sõna, et raha vajades kohe talle kirjutat. Ning kui siin ei vea, siis saadab mulle pileti Pariisi tagasitulekuks. Hääd inimesed on ju hääks lohutuseks. Meelsasti tahaksin aga ise enesega valmis tulla.

Tuleva pühapäeval on siin suur liikumine, siis on valimised. Hispaanlane ütles mulle juba Pariisis, et siis on tänaval laskmist ning segadust. See on ju huvitav. Härjavõitlusele tahaksin ka tingimata üks kord minna. Ei tea neist veel lähemat. Aega ju veel on. Madridis olevat üle kogu Hisp. parimad härjavõitlused.

Toas on mul muidugi külm. Hää et mul niipalju villaseid asju (tädilt sain oktoobris veel ühe pull-over⁶⁷). Saan tõesti aru prl. Lillest, kes Aafrikas nii hellaks muutus ning hakkas villast pesu kandma, mida ta Eestis kunagi ei teind.

Tahan täna õhtul veel kirjutada „Päevalehe“ jaoks ühe lühikese kirjutuse reisist siia, mille lisan Sinu kirjale.⁶⁸ Ole hää, vii see kord, võimalikult pea, prl. Metsvahi kätte, kes ta „Pvl.“⁶⁹ viib, ning anna talle lugeda ka mu kirja. Nii ei vaja ma mitu korda kirjutada üht ning sama.

Tervitusi südamlikke Sinule ning Su emale! Kirjuta mulle varsti, kuidas elab Nõmme mets, Sinu maja ning Sa ise ühes emaga sääl. Ning kuidas elab kalmistu? Küllap tuleval suvel olen ise oma haudade eest hoolitsemas. Igatsen neid. Eks näe, mis m'ust siin lõpuks saab.

Frida.

14. XI. Panen täna kirja posti, lisades siia 4 kõhna lehekülge „Pvl.“. Küsi, ole hää, prl. Metsvahilt, kuis on Rouen'iga⁷⁰. Käisin täna kuulutuste kontoris, polnud ühtki kirja mulle: „ninguna“⁷¹. Lähen homme veel vaatama. Kas asjata raha kulutat, ent tegema midagi ju peab katsuma. Uur läks ka rikki. Señora⁷² pidi viima siia lähedusse parandada. Öösel ei magand, sest oli kange hambavalu.

Soe aga siin veel. Täna, haigena ning ööst magamatuna, istusin palkonil palava päikese käes. Milline see päike küll südasuvel võib olla, kui nüüd nov. keskel ta nii palav on. Siiski olen aga külmetand ning haiglane. Süüa ei oska siit ka veel leida. Piim on siin väga halb. Mingi sinine vesi. Pariisis oli tore piim. Leib on mingi juudi mats. Tihe-tihe, ümarik, augukestega päälmisel koorukesel. Sisu on kihiline. Läheb korda. Puuvilja ei oska kohe leida. Tänavail rohkem sai, pirukaid, marroone, kompekke. Frukte aga vähem. Lähen veel otsima.

⁶⁶ Dagmar Vendach-Siitamiga tutvus Frieda Dreverk Pariisis 1932. aastal.

⁶⁷ Pullover.

⁶⁸ Kirjale viidatud teksti lisatud ei ole. Teadaolevalt Päevalehes seda kirjutist ei ilmunud. Hispaania-muljetest kirjutab Frieda Dreverk ajakirjas Looming, vt F. Dreverk. Muljeid musta legendi maalt.

⁶⁹ Päevalehte.

⁷⁰ Rouen – linn Seine'i alamjooksul Prantsusmaa põhjaosas.

⁷¹ *Ninguna* (hisp) – mitte ükski, mitte mingi.

⁷² *Señora* (hisp) – proua.

Madrid, 29. XI. 33.

Armas Adele,

Tänu kirja eest, mille sain eila. Mul on siin tekkind selline viis, et kohe, kirja saand, hakkas kirjutama vastust. Kuigi kohe ära ei saada. Ma kirjutin pikalt-laialt paljuist asjust siin prl. Metsvahile. Tunaile panin posti. Küllap saad temalt seda lugeda. Üht ja sama korrata ei viitsi. Kuigi usun, et pääsen kevadel ka Aafrikasse⁷³, siiski tuleks suveks Eestisse. Mis teeksingi siin pika palava suve, kus muide vaevu leiaksingi midagi tööd? Loodan, et Su tuba on siis veel tühi ning võtab mu vastu. Jalutlusiks ning muuks saad Sa minus endale küll kaaslase vahest, kinno ma aga siin elus küll enam ei lähe. Üks kord käisin säääl pääle ema surma (säääl teie tän. nurgal). Kinol pole mulle enam midagi ütelda. Üle aasta olin Pariisis ning ainustki korda pole käind ma säääl kinos. Teatrisse ehk tuleksin vahest väga harva, kui juhtuks olema midagi tõesti hääd ning ilusat. Kui kord Eestisse tulen, ehk leiad, et olen pisut muutund. Kindlasti olen tõsisem ning vast ka nukrameelsem. Ent selles suunas arenen ma ühtelugu, alates ema surmast.⁷⁴ Täna, et haua käisite. Kes muu kui prl. Rõks viis selle krüsanteemi sinna. Kirjutand pole ta mulle ammugi. Huvitav, et mind sageli unes näed. Mina näen ka inimesi unes, midagi meelesöövivat aga näind pole. Üldse magan siin palju. Võin ka otse päeval vahest uinuda. Ning muidu kandun alalõpmata oma lapsepõlveaastaisse. Näen end alati väikese plikakesena oma emaga. Mina olen väikene, ema on noor naine suurte tumedate silmadega, mida lapsena imetlesin ning pisut ka nagu kartsin. Näen end väikesena unistavat koolist, kui säääl veel üldse ei käind. Algkoolis unistin gümnaasiumist, gümnis ülikoolist. Siis unistin oma kirjutet raamatuist, kuna nägin ka seda trükis. Siis unistin Lõunamaast: Pariisist, Hispaaniast, Aafrikast, ning kõiki saan kätte üksteise järel. Nii. Ajad kaovad, unelmad täituvad, eluring hakkab täis saama. Ning nagu oleks mingi helde hää vaim mul kaasa, kes ka mõne väikesegi soovi kohe saadab täide. Olen niipalju seda võind kogeda. Näiteks olin juba nagu nõus lahkuma siit Aafrikata, ent arvan aga siiski, et sinna pääsen. Jaa, kummaline on elu, kummaline on inimese saatatus. Mul on veel järgi jäänd mu sisemine mina, mis areneb kiiresti suunas, mis tal sihiks. Ning üks ole inimese sisemine siht, et ta võiks väärikalt ning vaikselt võita oma elu lõppu, jõuda välja mingile selgusele enese ning elu üle. Astun edasi kogu aeg, ilma et mu samme keegi näeks – kuuleks – taipaks – usuks. Ent pole ju mind ümbruse arvamisest kunagi öndsaks teind. Olen juba lood⁷⁵ sammuma oma rada, mis pole kellegi muu oma. Olen praegu rohkem kui kunagi ainuüksi ise, kellele ei anna juure ühegi arvamine ega võta ka ära midagi. Vaevu võiks ka keegi veeta päivi nii üksinda kaugele võõrsil, kui pole tal kaaslaseks selliseid tugevaid seltsilisi kui minul ma ise, mu ema ning mu saatatus.

Lõpetan. Väljas sajab täna. Lõpetin ühe raamatu lugemise praegu. Hüvasti!

⁷³ Aafrikasse Reed Morn ei jõudnud.

⁷⁴ Reed Morni ema suri 1932. aasta märtsis.

⁷⁵ Loodud.

6. XII. Kallis Adele! Jõulud lähedal, Sul tööd muidugi palju, ent ka lootus peatsele puhkusele. Kirjutan kirja Sulle juba jõulusoovidega nii vara, sellepärast, et teatada Sulle oma uus aadress. Nimelt olen ma kolimas. Tunahomme hommikul asun lõplikult sinna, nüüd viin asju vähehaaval käes sinna, sest see pole mitte kaugel. Kirjutan H. Metsvahile neist inimesist. Pühiks kutsub ta Su taas oma juure. Saad siis tema kirja lugeda ning täienduseks anna talle ka seda lugeda. Teatan talle seekord oma aadressi vaid kaardil. Nimelt on siin señora Olaizola juures väga külm. Ainult vaipade all voodis on pisut soem, ent taha[d] lugeda või kirjutada, midagi ei saa. Praegu sõrmed kohmetavad ning sinised. Tegin siin aga tutvuse ühe perekonnaga, mees araabia päritoluga hispaanlane, muusika ning teatriarvustaja. On kirjutand rea hisp. muusikute elulugusid (ühe sain kohe endale, autori pühendusega). Naine on prantslane, Pariisi lähedusest Neuilly'st. Nimelt pidin ma hakkama vene k. õpetama nende „akadeemias“. Nad on minuga nii pööraselt hääd, et ma kuidagi ei oska seda seletada. Ma olen söönd nende juures. Hakkangi tulevikus neil täiesti sööma (s.t. lõunat, k. 1½ p. l.). Näiteks sõin sääl esmasp. taldrikutäis midagi täiesti hispaanialikku, eriti veel madridlikku suppi, siis juurvilja (ühed huvitavad herved olid hulgas). Kuna ma ei söö liha, siis praetakse mulle ikka muna, härjasilma; siis midagi ehtsat hisp. magusroaks ning siis tass kohvi. Maksan 1½ pesetat (e. rahas 45 s., endise kursi järgi). Homme saan riisi ehtsal hisp. viisil. Võtan neid inimesi juba pisut arvustavalt, sest on ju minu viis ikka pisut kõrvale tõmbuda ning vaadelda. Ammugi rääkisid mõlemad, et peaksin koos nendega elama ning sööma. Nüüd lähengi sinna, sest doña ldefonsa juures on liiga külm. Ütlin talle eila, ta sai sellest aru hästi. Ütlin, et see tema „brasero“⁷⁶ (oma tuppma seda vingu tegema pole lasknud tuuagi) kõlbab vaid muuseumi. Hakkas kaitsma, seletades, et kõigis Hisp. vanemais majades on sellised brasero'd. Tänavail näen neid ka kõikjal suitsemas. Salcedode juures on aga keskküte, vannituba ning telefon (seda vaevu vajan) tarvitada, tüdruk on neil, söön neil jne. Toa eest annan üks tund päevas, kui tahtjaid tuleb. Rääkisime ühe sakslasega selle asja läbi. On noor tüdruk, 22 a. vana, samuti üksinda maailmas kui minagi. Oskab kõik keeled ning on kõikjal reisind. Elab Salcedode juures. Hää on rääkida meil, kuna teised saksa keelt ei mõista. Tema annab sääl saksa k. tunde ning señor⁷⁷ Salcedo võtab endale nendelt 50%. Ütles, et ärgu mina rumal olgu. Ani⁷⁸ ei taha minagi olla. Ühe tunni eest päevas selle toa aga vastu võin küll võtta. Seda arvas temagi. Muide on nad minuga pisut paremad. Tema oli söönd lõunat, makstes 2 pes. 25. Eks näe. Tulid meelega, vist Salomoni õpetussõnadest: „olge vaगरad kui tuvid ning kavalad kui maod.“⁷⁹ Selliselt tuleks eriti olla just välismaal. Lähene nende juure. Olgu. Nad huvitavad mind ka psühholoogiliselt, ning päälegi on nad huvitavate rahvaste liikmed mõlemad. Saan ma nüüd välismaal igasugu rahvastega kokku puutuda ning kõiki keeli kõnelda. Olen ju seda alati tahtnud. Pariisis rääkisime prl. Vendachiga eesti keelt, siin pole kedagi. Ei tunne aga mingit tarvet selle

⁷⁶ *Brasero* (hisp) – teatav sõeõpann, mida Hispaanias kasutati ruumide kütmiseks.

⁷⁷ *Señor* (hisp) – härra.

⁷⁸ Ani – hani.

⁷⁹ Väljend „Vaata, ma läkitan teid nagu lambaid huntide keskele! Olge siis arukad nagu maod ja tasased nagu tuvid!“ on pärit Matteuse evangeeliumist 10:16.

keele järgi. Päälegi saan ju kirju selles keeles. Suveks tulen aga Eestisse vist siiski. Ennem tahan Aafrikas ära käia.

Muide sain hiljuti kirja hispaanlaselt Pariisist. Hispaania keeles ning kõigi selle rahvale omaste vormidega. On tõesti hidalgolik⁸⁰ see tore rahvas. Ütles, et kirjutab nii hilja, et mul oleks nüüd võimalus hisp. keelsest kirjast aru saada. Täna sõidab ta Pariisist välja, tuleva näd. tuleb Madridi, kuhu jääb 12–20. Hispaaniakeelseid kirju olen ennem lugend vaid neid, mis hispaanlane kirjutas konsulile minu pärast. Kiri algab: „distinguida señorita”⁸¹ ning lõpeb: „sabe es de V. aftrus y. s. s. q. b. s. m.” Kuna ta arvas, et ma neid lühendusi veel ei tea (mis ka õige), siis kirjutas need sõnad veel p. s. lõppu (kiri on masinal kirjutet, nähtavasti sekretärile dikteerit): „afectisimo y seguro servidor que besa su mano.”⁸² Eesti keeles tundub, et selles vormis on kogu hispaanlaste hidalgolikkus koos. On ju mitte „minu naine”, vaid „mi señora”⁸³. Kirjutan Sulle seda kõike sellepärast, kuna mul endal kõige selle vastu on huvi, ning kuna ma igas joones leian midagi rahvale üldiselt omast joont. Tunaieila Salcedode juures lõunal rääkisin taas, sellest minule nii mõistatuslikust melankooliast hispaanlaste silmis. Ning nagu pang külma vett minu sellisele arvamisele sellest oli señor Salcedo seletus, et see olevat vaid tagasihoit seksuaalsus, mis on muutund silmisse melankooliaks, sest hispaanlased olevat väga seksuaalsed.⁸⁴ Seda ma juba usun (minu väga poeetilised ning hingelised hindud on ju ka pööraselt seksuaalsed). Küsisin, kas rohkem kui prantslased. Arvas, et rohkem mitte. Sama palju kui needki. See võib kindlasti õige olla. Minule oli see aga pööraselt ootamata probleemi lahendus. Viis hetkeks eemale kogu mu poeesia sellest melankooliast.

Üldse aga tuleb vast siiski see õigeks pidada (prl. Vendach toonitas seda alati), et põhjamaalane on igapidi moraalselt ning kõigiti lõunamaalasest väärtuslikum. Ent kuidas võtta. Mis väärtus see talle on, kui selle põhjustajaks on tema kliima, ümbrus jne. Tõtt ütelda, olen minagi hakand lõunamaal olles põhjamaalast nagu rohkem hindama. Veetleb aga mind siiski muidugi lõunamaalane rohkem. Eks näe. Mul tuleb juhuseid veel küllalt ning küllalt tähele panna, ning näha, ning läbi elada. On ikka väga huvitav siin olla. Eks näe, kui hispaanlane tuleb, kas leiab ta mulle tunde või midagi (sääl „akadeemias” ma rohkem ei tahaks, kui vaid tasuda korter ning lõuna. Selle päält teeniksid nad niikuinii juba küllalt). Samuti ei taha ma midagi tõlkida señor Salcedoga koos. Kirjutan Helmi Metsvahile, et tõlgime koos vast ühe näidendi vene k. ning eesti k. Tahaksin teha siin seda, mille eest rohkem raha saaksin, et Aafrikas ära käia ning Eestisse sõiduks. Sõidaksin läbi Vahemere, Põhja Itaalia ning Ungari, kus peatuksin kõikjal mõned päevad. Eks näe.

⁸⁰ Hidalgolik, hidalgo – Hispaania alamaadlik. Sarnane mõte hispaanlaste hidalgolikkusest leidub ka Frieda Drevergi artiklis „Muljeid Musta legendi maalt”, lk 429.

⁸¹ *Distinguida señorita* (hisp) – austatud preili.

⁸² *Afectísimo y seguro servidor que besa su mano* (hisp) – teie alandlik teener, sõna-sõnalt: andunud ja truu teener, kes suudleb Teie kätt.

⁸³ *Mi señora* (hisp) – mu proua.

⁸⁴ Samasugune mõte hispaanlaste mõistatuslikust melankooliast, mille varjus on tagasihoitud seksuaalsus, leidub ka Frieda Drevergi artiklis „Muljeid Musta legendi maalt”, lk 428.

Mind huvitab ka, mis hispaanlane arvab mu hispaania keelest, sest kõneleme kindlasti vaid selles keeles. Olen tublisti edenend, sest olen lugend ning ka kaunis palju kõnelend selles keeles. Väljendan end selles keeles juba piisavalt. Señor Salcedo on mulle mitu korda ette pannud, et kirjutaksin oma mõtteid hisp. keeles ning tema parandaks. Ei taha aga. Esmalt ei taha teisele võlglasteks jääda (kus võin seda mitte jääda) ning teiseks – vaevanägemismetoodi pole ma kunagi harrastand. Huvitav ongi. Kõik teised keeled olen siiski koolis õppind ning harjutusi teind, selles keeles aga mitte raasu. Las ma harjun niisama. Parimini ning kergemini õpibki ju keelt, elades selle keele maal. Selle keele olen ma küll õppimata omandand, või vähemasti tulevikus kord omandan. Muidu saan ma kõigest aru, ent hispaanlane kõneleb kohutavalt kiiresti. Pööraselt. Üldse vist on see kiirus kõik lõunamaast ning temperamendist tingit. Sõnadele aga lisan ikka taipamise juure. Kirjutin H. Metsv.⁸⁵, kuidas ma siin hamba välja lasin tõmmata. Uur läks mul kohe siin rikki. Lasin selle parandada. Kõik maksab ning raha kahaneb. Muret aga pole mul mingisugust. Küllap läheb kõik hästi. Olen ju sellega harjund, et hästi läheb. Ning elama hakkam siin nähtavasti nagu väikekodanlane: korralik korter, korralik lõuna jne. Ega Pariisi boheemlust ka kaua jätkata ei saaks. Teeb füüsilisele minale liiga. Homme näitab see sakslanna oma ülesvõtteid Marokost, Cordobast ja Granadast. On fanaatiline nazi⁸⁶, saame läbi aga siiski hästi. Ma sobin küll vist iga rahvaga. See on mulle kindlasti vist miinuseks, olen nähtavasti väga paindlik ning assimileeruv. Pole mingi Mait Metsanurk, kes elab 3 kuud Pariisis ning siis kirub seda tagant järgi „Päevalehes“.⁸⁷ Mina enamasti kaon ise igal maal ära. Muutun nagu selle rahva liikmeks, et siis tajuda kõike nende seisukohalt, neid mõista jne. Mulle on see kerge. Vähemasti senini. Mingit tüübilist eestilikkust pole endas ju kunagi tunnud, sest pole minus seda midagi.

Pr. Liivakule soovin peatseks sünnipäevaks väga palju õnne. Kõige päält muidugi tervist, sest seda vajab ta enim. Ning mõlemale teile soovin juba üpris häid jõulupühi ning sellele järgnevat õnnelikku uut aastat!

Frida.

P.S. Mina lähen vist jõululaupäeva õhtul siinsesse saksa kirikusse ning vana aasta õhtul „Puerta del Sol“⁸⁸ juures (on üks plats), kus k. 12 lüües kõik söövad viinamarju, mida on 12 ning mis on siis väga kallid. Seda kõneles minu korteri perenaine – praegune.

F.

⁸⁵ Helmi Metsvahile.

⁸⁶ *Nazi* (ingl) – nats, natsionaalsotsialist.

⁸⁷ Mait Metsanurk [= Eduard Hubel] käis 1928. aastal Pariisis Eesti Kultuurkapitali toel.

⁸⁸ Puerta del Sol – Madridi üks tuntumaid väljakuid.